

مناطق حیاتی خاور میانه

تألیف:

دکتر قدیر نصری

www.ketab.ir

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی: ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir



دانشگاه امام صادق (ع)

مناطق حیاتی خاورمیانه ■ تألیف: دکتر قدیر نصری ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۳
قیمت: ۱۴۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شبکه: ۵-۳۹۴-۲۱۴-۶۰-۹۷۸-۶۰

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

پیشگام: نصری، قدیر، ۱۳۵۰ -

عنوان و نام پدیدآور: مناطق حیاتی خاورمیانه / تألیف قدیر نصری

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۳۶۴ ص.

فروستد انتشارات دانشگاه امام صادق (ع): ۶۰۰ سیاست: ۶۳

شابک: ۱۴۵۰۰۰ ریال: ۵-۳۹۴-۲۱۴-۶۰-۹۷۸-۶۰

موضوع: خاورمیانه - جنبه‌های استراتژیکی

موضوع: خاورمیانه - تاریخ

موضوع: خاورمیانه - سیاست و حکومت

موضوع: خلیج فارس، منطقه - جنبه‌های استراتژیکی

شناسه فرود: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ۸۸ م / ۳۳ UA

رده بندی دیویی: ۳۵۵/۰۳۳۰۵۶

شماره کتابشناسی ملی: ۳۵۲۹۰۹۱

فهرست مطالب

۱۱	 سخن ناشر
۱۳	 پیش‌گفتار
۱۵	 فصل ۱. تعریف، معنا و مؤلفه‌های مناطق حیاتی
۱۵	 ۱-۱. معنا و مشخصه‌های مناطق حیاتی
۱۶	 ۲-۱. روش پژوهش
۱۷	 ۳-۱. پیشینه بحث
۱۹	 ۴-۱. تعریف مناطق حیاتی
۱۹	 ۵-۱. در عبارت «منطقه حیاتی»، دقیقاً به چه چیزی نظر داریم؟
۲۱	 ۱-۵-۱. منطقه حیاتی، حاوی منابع طبیعی حیاتی است
۲۱	 ۲-۵-۱. منطقه حیاتی، وارث و حامل نمادها و مناسبات هویت بخش است
۲۳	 ۳-۵-۱. مناطق حیاتی، گذرگاه منابع طبیعی حیاتی و مایحتاج عمومی هستند
۲۴	 ۴-۵-۱. مناطق حیاتی، نگرش حکومت‌ها و نخبگان را شکل می‌دهند و نه برعکس
۲۴	 ۵-۵-۱. منطقه حیاتی، عواید اقتصادی دارد
۲۵	 ۶-۵-۱. منطقه حیاتی، باعث هژمونی نظامی و بازدارندگی استراتژیک می‌شود
۲۶	 ۷-۵-۱. منطقه حیاتی با فن‌آوری و سیاست مبتنی بر آن ربط وثیقی دارد
۲۷	 ۸-۵-۱. خاورمیانه خوشه تمرکز مناطق حیاتی است
۲۹	 فصل ۲. استانبول: مرز مواجهه دو تمدن، دو قاره و دو امپراطوری
۲۹	 ۱-۲. مقدمه
۳۱	 ۲-۲. هویت دیرپای استانبول

- ۱-۲-۲. استانبول در دوره باستان: بیزانتینیوم..... ۳۲
- ۲-۲-۲. استانبول به عنوان پایتخت امپراطوری روم شرقی: قسطنطنیه..... ۳۲
- ۳-۲-۲. فتح قسطنطنیه به دست ترکان: اسلامبول به جای قسطنطنیه..... ۳۳
- ۳-۲. استانبول؛ پایتخت تجارت، خدمات و سیاحت در غرب آسیا..... ۳۶
- ۴-۲. زیر ساخت‌های حیاتی توسعه در استانبول..... ۴۰
- ۵-۲. اقلیم کم‌نظیر و آمایش مناسب جمعیت..... ۴۳
- ۶-۲. تنوع اماکن تاریخی معنابخش..... ۴۴
- ۷-۲. استانبول: کانون تراکم جمعیت، ثروت و تجارت..... ۴۷
- فصل ۳. کانال سوئز؛ آبراهی مخلوق بشر و پیوندگاه سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا**
- ۱-۳. مقدمه..... ۵۱
- ۲-۳. مردان مؤثر در تاریخ کانال سوئز: نکوی دوم، داریوش هخامنشی، فردیناند دولسپس، و جمال عبدالناصر..... ۵۲
- ۳-۳. ظهور جمال عبدالناصر و ملی شدن کانال سوئز..... ۵۸
- ۴-۳. جایگاه و موقعیت استراتژیک کانال سوئز..... ۶۰
- ۵-۳. کانال سوئز و جنگ‌های اعراب و اسرائیل..... ۶۳
- ۶-۳. کانال سوئز و اقتصاد مصر..... ۶۸
- ۷-۳. کانال سوئز و پرستیژ سیاسی مصر..... ۷۲
- ۸-۳. اعتبار کانال سوئز و تحولات نوپدیده..... ۷۴
- ۱-۸-۳. فن‌آوری‌های جدید و تولید منابع جدید انرژی..... ۷۵
- ۲-۸-۳. ظهور کانون جدید قدرت در شرق آسیا..... ۷۶
- ۳-۸-۳. پدیده تروریسم نوین و پراکندگی تروریست‌ها در مناطق گوناگون..... ۷۶
- ۴-۸-۳. تغییر رژیم و پدیداری دولت‌های فرومانده در حوالی مناطق حیاتی..... ۷۷
- فصل ۴. کرکوک: استمرار و تشدید منازعه بر سر هویت، ثروت و قدرت**
- ۱-۴. مقدمه..... ۷۹
- ۲-۴. چرا کرکوک، یک منطقه حیاتی در خاورمیانه است؟..... ۸۰
- ۳-۴. الگویی برای فهم موقعیت حیاتی کرکوک..... ۸۴
- ۱-۳-۴. موقعیت ژئواکونومیک..... ۸۵

۴-۳-۲. رهبری خردمندانه نخبگان کردی.....	۹۰
۴-۳-۳. موقعیت حقوقی.....	۹۷
۴-۳-۴. تعداد، ترکیب و کانون‌های تراکم جمعیت.....	۱۰۴
۴-۳-۵. تعداد کشورهای دخیل و سطح توافق - تعارض منافع آنها.....	۱۱۰
۴-۴. هواداران وضعیت ویژه و کرکوک به مثابه شهری چند فرهنگی.....	۱۱۵
۴-۵. پیشینه هویت‌خواهی.....	۱۱۷
۴-۶. آینده کرکوک.....	۱۲۱
یادداشت‌ها.....	۱۲۶
پیوست.....	۱۳۱
فصل ۵. بیت‌المقدس: شهر به مثابه وجدان ادیان.....	۱۷۵
۵-۱. مقدمه.....	۱۷۵
۵-۲. معنا و پیشینه اورشلیم.....	۱۷۶
۵-۳. موقعیت و جایگاه جغرافیایی بیت‌المقدس.....	۱۷۹
۵-۳-۱. قدس قدیمی.....	۱۸۰
۵-۳-۲. قدس عربی قبل از ۱۹۶۷.....	۱۸۰
۵-۳-۳. قدس غربی.....	۱۸۱
۵-۳-۴. قدس یکپارچه.....	۱۸۱
۵-۳-۵. قدس گسترش یافته.....	۱۸۱
۵-۴. بناهای مقدس قدس.....	۱۸۳
۵-۴-۱. مسجد الصخره.....	۱۸۴
۵-۴-۲. مسجدالاقصی یا قبه الصخره.....	۱۸۶
۵-۴-۳. هیکل سلیمان.....	۱۸۷
۵-۴-۴. کلیسای قیامت.....	۱۸۹
۵-۵. جایگاه قدس در وجدان دینی یهودیان.....	۱۹۱
۵-۶. جایگاه قدس در وجدان دینی مسیحیان.....	۱۹۴
۵-۷. جایگاه بیت‌المقدس در وجدان مسلمانان.....	۱۹۶
۵-۸. یهودی‌سازی قدس و مکانیزم‌های آن.....	۲۰۵
۵-۸-۱. نابود و یهودی‌سازی بناهای دینی مسلمانان.....	۲۰۶

۲۰۷	۵-۸-۲. عبری کردن اسامی اماکن و مناطق قدس
۲۰۸	۵-۸-۳. یهودی سازی فرهنگ و آموزش
۲۰۹	۵-۸-۴. تصاحب و تخریب منازل و مزارع مسلمانان قدس
۲۱۱	۵-۸-۵. دیوار حائل
۲۱۲	۵-۸-۶. استمرار شهرک سازی و پروژه استيطان
۲۱۲	۵-۹. تحکیم ثبات در جامعه چندپاره اسرائیل
۲۱۵	۵-۱۰. افزایش عمق استراتژیک مناطق یهودی نشین
۲۱۸	۵-۱۱. طرح شهرک سازی در قلب سرزمین های اشغالی
۲۱۸	۵-۱۱-۱. طرح کریات اربع
۲۱۹	۵-۱۱-۲. شهرک گفعات هدگانه و گفعات هتار
۲۱۹	۵-۱۱-۳. شهرک ارئیل
۲۱۹	۵-۱۱-۴. طرح ای یک
۲۱۹	۵-۱۱-۵. بیتار عیلات
۲۲۱	فصل ۶ دویی: پیروزی مدرنیته بر سنت، تجلی شهری در قامت کشور
۲۲۱	۶-۱. مقدمه
۲۲۳	۶-۲. جغرافیا و تاریخ دویی
۲۲۵	۶-۳. سه فراز دوران ساز در حیات اداری - تجاری دویی
۲۲۶	۶-۳-۱. فراز یکم: ورود آلفونسو آلبو کورک پرتغالی به دویی در سال ۱۵۰۶
۲۲۶	۶-۳-۲. فراز دوم: استیلای ۱۵۰ ساله بریتانیا بر دویی
۲۲۶	۶-۳-۳. فراز سوم: افول امپراطوری بریتانیا و تولد امارات متحده عربی در دسامبر ۱۹۷۱
۲۲۷	
۲۲۹	۶-۴. دویی در مسیر حیاتی شدن: ریشه ها و شیوه ها
۲۳۰	۶-۵. ریشه های رونق تجاری در دویی
۲۳۴	۶-۶. شیوه های رونق تجاری در دویی
۲۳۴	۶-۶-۱. واگذاری زمین به شرط آبادسازی
۲۳۵	۶-۶-۲. مدیریت مستقیم و اجتناب از بوروکراسی
۲۳۵	۶-۶-۳. احداث پروژه های بی نظیر و جهانی: جزایر مصنوعی چهارگانه
۲۳۷	۶-۶-۴. برپایی اقتصاد پسانفتی

۶-۶-۵. تبدیل دویی به پایتخت مالی جهان	۲۳۹
۶-۶-۶. سرمایه‌گذاری در تولید و تجارت محصولی ویژه: الماس	۲۴۰
۶-۶-۷. صدور جواز مالکیت مستغلات برای خارجی‌ها	۲۴۱
فصل ۷. منطقه حیاتی جولان: تقارن ژئواستراتژی، هیدروپلیتیک و پرستیژ ملی	۲۴۵
۷-۱. مقدمه	۲۴۵
۷-۲. موقعیت و اهمیت جولان	۲۴۶
۷-۳. عوامل حیاتی‌کننده جولان	۲۴۷
۷-۳-۱. جولان به مثابه آواکس ثابت	۲۴۷
۷-۳-۲. جولان به مثابه منبع و سفره عظیم آب شرب	۲۵۰
۷-۳-۳. جولان به مثابه خانه مهاجرین	۲۵۶
۷-۳-۴. جولان به مثابه نماد و یادگار تجاوز سرزمینی	۲۶۱
۷-۴. آینده جولان و سناریوهای پیش‌رو	۲۶۷
۷-۴-۱. سناریوی یکم: عقب‌نشینی اسرائیل به مرزهای ۴ ژوئن ۱۹۶۷	۲۷۱
۷-۴-۲. سناریوی دوم: الحاق رسمی جولان به خاک اسرائیل	۲۷۲
۷-۴-۳. سناریوی سوم: استرداد جولان در قبال صلح پایدار با اسرائیل	۲۷۴
۷-۴-۴. سناریوی چهارم: تداوم تنش و تثبیت سیطره اسرائیل بر جولان	۲۷۴
پیوست	۲۷۷
فصل ۸. تنگه هرمز: گرانیگاه انرژی - استراتژیک آسیا	۲۹۱
۸-۱. مقدمه	۲۹۱
۸-۲. موقعیت تعیین‌کننده یا استراتژیک تنگه هرمز	۲۹۲
۸-۳. دلایل حیاتی شدن تنگه هرمز	۳۰۰
۸-۳-۱. تنگه هرمز به مثابه کریدور دفاع دریایی - زمینی از تمامیت ارضی ایران ...	۳۰۱
۸-۳-۲. رویارویی ایدئولوژیک بین اسلام شیعی و اسلام سعودی	۳۰۳
۸-۳-۳. ملاحظات استراتژیک و دخیل بودن قدرت‌های متعدد در امور کشورهای حاشیه خلیج فارس	۳۰۶
۸-۳-۴. اختلافات مرزی پرتعداد بین کشورهای منطقه خلیج فارس	۳۰۸
۸-۴. موانع حیاتی ماندن تنگه هرمز	۳۱۰
۸-۴-۱. پیشرفت‌های تکنولوژیک و ظهور دکترین ضربه برق‌آسا و پیشدستانه ...	۳۱۰

- ۸-۴-۲. خط لوله‌های جایگزین و تغییر الگوی متداول صادرات و واردات ۳۱۲
- ۸-۴-۳. توقف رشد و کاهش سهم نفت در سبد انرژی جهان ۳۱۶
- ۸-۴-۴. اکتشافات مربوط به نفت و گاز شیل در ایالات متحده ۳۱۸
- ۸-۴-۵. رونق انرژی‌های نو و تجدیدپذیر ۳۱۹
- ۸-۴-۵. افول گفتمان تهدید و برآمدن مفهوم سرمایه اجتماعی بین‌المللی ۳۲۰
- نتیجه‌گیری ۳۲۳
- منابع و مأخذ ۳۲۷
- نقشه‌ها ۳۳۹
- نمایه ۳۴۵

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
 وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می‌سازد. از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و به‌رمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و ... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیش گفتار

منطقه خاورمیانه را می‌توان عرصه رخداد استراتژیک (قیام مردم علیه نظام متکی به حمایت خارجی)، ابتکار استراتژیک (نظام متکی بر مردم علیه قدرت خارجی) و انطباق تدریجی (امتیاز نظام به مردم و قدرت‌های خارجی) نامید. نگاهی به تحولات خاورمیانه در ربع قرن منتهی به سال ۲۰۱۴ نشان می‌دهد که شتاب و عمق دگرگونی در این منطقه بی‌نظیر بوده است. طی همین ربع قرن (۲۰۱۴ - ۱۹۹۰)، آتش چهار جنگ بین کشوری شعله‌ور شد (جنگ ۱۹۹۱، ۲۰۰۳، ۲۰۰۶، ۲۰۰۸). در پنج کشور عراق، تونس، مصر، لیبی و یمن، حکومت حاکم سرنگون و دهها جنگ قومی - مذهبی در کشورهای لبنان، سوریه، ترکیه، عراق و مصر برپا گردید. تعداد، مدت و شدت این تحولات حاکی از وجود و سخت‌جانی یک قاعده است و آن اینکه خاورمیانه همواره در کمند خطر (آسیب‌پذیری داخلی به اضافه تهدید خارجی) است و اصطلاحاتی چون کودتا، شورش، تجزیه‌طلبی، حمله خارجی، توسعه‌طلبی ارضی و جنگ مذهبی در این منطقه هنوز کاربرد دارند و زنده‌اند.

دفتر حاضر، به‌عنوان نخستین جلد از مجموعه «سیاست و حکومت در خاورمیانه»، به شناسایی کانون‌های تراکم تنش در این منطقه از جهان پرداخته و به‌عنوان منبعی برای فهم مناطق استراتژیک خاورمیانه پیشنهاد

می‌شود. ایده اولیه کتاب در سال ۱۳۷۶ در ذهن من نقش بست. در آن هنگام و در روزنامه سلام بود که مقاله‌ای با عنوان «هشت منطقه حساس دنیا» را مطالعه کردم و این نکته که شش منطقه از هشت منطقه حساس دنیا در منطقه خاورمیانه قرار دارد، برای من قابل تأمل بود. از آن سال تاکنون حدود ۱۵ سال گذشت و من همچنان کم و بیش با مباحث مربوط به سیاست و حکومت در خاورمیانه در ارتباط بودم که بالاخره در سال ۱۳۸۹ با آقای دکتر اصغر افتخاری ایده «مناطق حیاتی خاورمیانه» را مطرح نمودم و ایشان با سعه صدر از انجام چنین پروژه‌ای استقبال نمود. مجال را مغتنم می‌شمارم و رویه‌ی علمی دکتر افتخاری - معاون وقت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) - و همکاران گرامی ایشان در آن معاونت را تحسین می‌کنم. همچنین آقای هادی عباس‌زاده با جمع‌آوری برخی اسناد و منابع از کتابخانه وزارت امور خارجه و کتابخانه مجلس شورای اسلامی یاری‌ام کردند که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌نمایم. یکی از بهترین خاطرات دوران تدوین اثر، آشنایی‌ام با توان علمی و روحیه استوار آقای محمد عبادی‌فر (جادری) است. ایشان در تهیه منابع، اسناد و نقشه‌های مربوط به استانبول و کانال سوئز به یاری‌ام شتافتند. از اینکه استعدادهایی این چنین در کشورم در حاشیه هستند عمیقاً متأسف هستم. از دانشجویان پرسش‌گر و نکته‌سنج دانشگاه خوارزمی (به‌ویژه ورودی ۱۳۸۷) که در خلال کارگاه‌ها و نشست‌های تخصصی، نکته‌های ظریفی را مطرح نمودند سپاسگزارم. باید به‌صورتی ویژه باید از دوست و همسرم، پروین و دخترم نیسا تمجید کنم که این سطور، عصاره اوقاتی است که از جوانی و کودکی آن دو ربوده‌ام.

قدیر نصری

آذرماه ۱۳۹۲